www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

شائىر، تىل ۋە روھ

بۇغدا ئابدۇللا

شائىرنى شائىر قىلىدىغان تىل، ئۇ تىل مىللەتنىڭ روھىدىن كېلىدۇ.

روھ مىللەتنىڭ قەدىمدىن تارتىپ ئىرسىيەتكە ئەگىشىپ بۈگۈنگىچە داۋام قىلىپ كەلگەن، كۆرگىلى، تۇتقىلى بولمايدىغان بىر خىل سىرلىق چۈشەنچىدۇر. بۇنى پەقەت دانالار ھېس قىلالايدۇ.

بىز ھامان يېڭى نەرسىنى ئىزدەيمىز، بۇنىڭدا مۇھىمى تىل سەزگۈرلۈكى بولۇشى كېرەك.

شائىر ئېتنىك تىل بىلەن ئىنتايىن زىچ ئالاقىدا بولىدۇ، تىل شائىر ئىپادىلىمەكچى بولغان مەزمۇن ھەمدە ئوبرازغا بىۋاستە ياردەم بېرىدۇ. شائىر قۇرۇۋاتقان بەدىئىي دۇنيا پەقەت تىلدىن ئىبارەت مۇشۇ شەكىل ئارقىلىق مەۋجۇت بولىدۇ.

ھېسسىيات بىر خىل ئىچكى تىل، ئۇنى تاشقى تىلغا ئايلاندۇرۇش كېرەك، بۇنداق بولغاندا رېئاللىقمۇ، تارىخمۇ، فانتازىيىمۇ بولىدۇ. ھېسسىيات ئەينى ۋاقىتتا ھەم روشەن، ھەم روشەن بولمايدۇ.

شائىرنىڭ بەدىئىي مۇھىتى ئەلۋەتتە ئىچكى تىل بىلەن چەمبەرچەس باغلىق بولغان بولىدۇ. ئادەتتە شائىر ئۆزىنى تېكىشىپ يۈرىدۇ، ئۇنىڭ مېڭىسىدە جۇغلانغان، بۇرۇن - كېيىنلىكى پەرق قىلغان ۋەقە، تەسىرات، ھېسسىياتلارنىڭ پىشىش ۋاقتى ئوخشاش بولمايدۇ. شائىر تەپەككۇرگە ئۆتكەنسېرى، گاھىدا جۇلالىق، گاھىدا قاتتىق، گاھىدا ئەۋرىشىم تىل ئۇنىڭ يۈرىكىدىن چىقىپ، مېڭىسىدىن ئۆتۈپ، قۇلىقىدا جارانلاپ، بۇ تەبىئىي پەيدا بولۇۋاتقان، ئۈيۇشۇۋاتقان، كومپوزىتسىيىسى بىلەن تەڭلا پۈتۈۋاتقان مىسرالارنى ئىختىيارسىز خاتىرىلەشكە ئالدىرىتىدۇ، بۇ ھالەت ئىلھامدىن باشقا ھالەت ئەمەس.

ھەممە ئادەمدە ھېسسىيات بولىدۇ، ھەممىلا ئادەم ھېسسىياتنىڭ نازۇك تەرەپلىرىنى شائىردەك ئىپادىلىيەلمەيدۇ. ھېسسىيات سۆزلەپ تۇرغان قان دېمەكتۇر. شېئىرىيەت يېزىقچىلىقىنىڭ سىرىمۇ ھېسسىياتتا. ھېسسىياتنىڭ شەكلى، مەزمۇنى، ئىپادىلىنىش دەرىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ.

تىل بىر خىل مۇقەررەرلىك ئىچىدە تۇرىدۇ، ئۇنىڭ ئىپادىلىنىشى بىر خىل تەسادىپىيلىققا ئىگە.

ئېتنىك تىل ئۇزۇن بىر تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مەھسۇلى. شائىر ئۇنىڭغا مۇئامىلە قىلغاندا، بىر خىل قىممەت قارىشىدا ۋە ئېستېتىك قاراشتا چىڭ تۇرىدۇ. شائىرنىڭ تىلىدىكى ئوت كۆچى ئۇنىڭ ھېسسىياتىدىكى ئوت كۆچىدىن كېلىدۇ. شائىرنىڭ ھېسسىياتى ياۋايى بولىدۇ، ئەمما ئۇ پەقەت ئاددىيلىقنىڭ ئىچىدە گەۋدىلىنىشى كېرەك. يەنە بىر نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ھېسسىيات بىر خىل رەڭلىك تىل ئېقىمى، شائىر ئۆزىگە خاس بولغان بۇ تىلنى ئېتنىك

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تىلغا ئايلاندۇرىدۇ. ھېسسىيات بىر خىل كۈچتىن رەڭلىنىپ پەيدا بولىدۇ، مۇھىمى شائىرنى غىدىقلايدۇ. ئۇ، كونكرېت مەنانى ئىپادىلەشكە باشلاپلا شەكىلگە كىرىدۇ. ھۇددى خىمىيە پەنىدە ماددىلارنى رېئاكسىيىگە كىرىشتۈرگەنگە ئوخشاش، شائىر تىل زەررىچىلىرىنى رېئاكسىيىگە كىرىشتۈرۈپ يېڭى ماددا ھاسىل قىلالايدۇ. ئۆلمەس مىراسلارنى شەكىللەندۈرۈپ تۇرغانمۇ تىل. بۇلارنىڭ ھەممىسى شائىرنىڭ تىل ئۇسلۇبى دائىرىسىگە كىرىدۇ. تىل ئۆتكىلىدىن ئۆتمەي تۇرۇپ ئىجادىيەتتىن سۆز ئېچىش تامامەن بىمەنىلىك، چۈنكى بىر ئۆمۈر كېكەچلەپ ۋە تەقلىد قىلىپ ئۆتكىلى بولمايدۇ ـ دە.

شائىر ئۆزىنىڭ ئەتە نېمە يازىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ، لېكىن يېزىلىدىغان مەزمۇنلارنىڭ ئۇنى قىستاپ تۇرۇشى ناھايىتى ئېنىق.

ئوبراز بىر خىل ئىدىيە يارىتىدۇ. پىكىردىن، ئىدىيىدىن ئوبراز چىقمايدۇ. ئوبراز ھەم تەييار، ھەم تەييار بولمىغان نەرسە. تەييار ئامەس دېگىنىمىزدە، كىچىك بىر ئوبرازدىن چاقناپ تۇرغان بىر پىكىرنى سىزىۋېلىش ناھايىتى قىيىن مەسىلە. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، سەنئەت بىر تېپىشماق. تۇرمۇشنى ئەينەن كۆچۈرۈش سەنئەت ئەمەس.

بەزىدە ناھايىتى ياخشى ماتېرىيالنى ناھايىتى ياخشى ئىپادىلەش مۇمكىن، بەزىدە بۇزۇپ قويۇشمۇ مۇمكىن. بۇ، ئىقتىدار ۋە چۈشەنمەسلىك بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك. تېمىغا مۇھەببەت قويۇش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە. قۇرۇلمىنى تەشكىللىگەندە بىر خىل ئۇسلۇب بولۇشى كېرەك. ئۇسلۇبقا ھەممىلا ئادەم ئېرىشەلمەيدۇ. بۇ يەردىكى گەپ، مۇھىمى تەپەككۇردىكى خاسلىق. ھەر قانداق بىر ماتېرىيالنىڭ قۇرۇلمىسى ئاپتورنىڭ ئۆزىگە خاس تەپەككۇرىگە ئاساسەن چىقىدۇ. ئۇ، ئوبېيېكتىپ شەيئىنىڭ ئۆزىدە بار بولغان نەرسىلەرنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ، بۇ يەردە ئوبېيېكتىپ ھەم سۇبېيېكتىپ ئامىللار بار. ئەسەر يېزىشتىن بۇرۇن ئومۇمىيۈزلۈك تەسەۋۋۇر بولۇشى كېرەك، تېزىسمۇ بولۇشى كېرەك، بەزىدە تېزىسمۇ لازىم بولماي ئىلھام بويىچە يېزىلىۋېرىدۇ.

ھەقىقىي مەندىكى شائىر پەقەتلا خەلق. ئۇ، گۈزەل ئەپسانە، رىۋايەت، بېيىت ـ قوشاق، داستانلىرى بىلەن زامانداش زامانغا ئۆزىنى كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ. خەلق مەۋجۇتلا بولىدىكەن، ئۇنىڭ تىلى ھايات بولىدۇ. شېئىرىيەت تىلى خەلقتىن كېلىدۇ. خەلق تىل خەزىنىسى، شائىر ئۇنى ساقلاۋاتقان ھەم قوغداۋاتقان ھەممەتلىك ۋە سېخىي خەزىنىچى. لېكىن، تىل تەييار خەزىنە ئەمەس، ئۇنى بىر ـ بىرلەپ ئىزدەشكە، بىر ـ بىرلەپ يىغىشقا، مەنىلەرنى ئىنچىكىلەپ پەرقلەندۇرۇشكە، تاۋلاشقا، يۇكسەك بەدىئىي پەللىگە كۆتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ جەھەتتە شائىر دېگىزدىن مەرۋايىت ئىزدىگۈچى غەۋۋاسقا ئوخشايدۇ. ئادەتتە ئۇقۇملار توپىغا كۆمۈلۈپ تۇرغاندەك تۇرىدۇ، شائىرنىڭ ۋەزىپىسى ئۇنى كولاپ ئېلىپ ئىشلىتىشكە ئالدىن تەييارلاپ قويۇش ھەمدە ئۇنىڭ بىلەن بىر خىل گۈزەللىكنى نامايەن قىلىشتىن ئىبارەت.

شائىر روھىيەت جەھەتتە پەقەتلا چوڭ بولمايدىغان سەبىي بىر بالا، ئۇ ھەممە نەرسىگە دىققەت قىلىدۇ، ھەممە ھادىسىگە سوئال قويىدۇ، ئۇ بۇگۈننىڭ ئىچىدە تۇرىدۇ، تۇنۇگۈنكى كەچمىشنى ئويلايدۇ، ئەتىگە قايغۇرىدۇ. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ھەر قانداق نەرسە قانداق پەيدا بولغان بولسا، بىر كۈنى يەنە ئەسلىگە كېلىدۇ. روھ ھەر بىر ئادەمنىڭ قېنىدا بولىدۇ، ئۇنى ئىنكار قىلىپمۇ قىلىپ بولمايدۇ، چۈنكى روھ دېگەن بىز، بىز دېگەن روھ.

شائىر ئەرۋاھلارغىمۇ گەپ ئۇقتۇرغۇچىدۇر، شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن شېئىر غايىۋى تۇسكە كىرىدۇ. دېتال قانچە غايىۋى بولسا، ئۇقۇم شۇنچە گۈزەللىشىدۇ، ئەپسانىلىشىدۇ. شائىر ئۇقۇملارغا ئەگەشمەيدۇ. بەلكى ئۇنى ئۆزىگە ئەگەشتۇرىدۇ. شېئىردىكى ھاياتلىق شائىر تاللىغان تېمىدىن، ئاڭ مۇھىمى شائىرنىڭ سۇبېيېكتىپ ئىرادىسىدىن كېلىدۇ.

شائىر تىل سېھرىگەرىدۇر، ئۇ، بۇ ئويۇننىڭ ئوينىۋاتقاندا ئۆزىنىڭمۇ سېھرىلىنىپ كەتكەنلىكىنى سەزمەي قالىدۇ. تىل قىسمەت ئالدىدا ئۆز ئورنىنى تاپىدۇ. شائىرنىڭ تىل ئىشلىتىش ئادىتىنى باشقىلار دوراپمۇ دوراپ بولالمايدۇ، چۈنكى ئۇ خاسلىققا ئىگە نەرسە.

شائىرنىڭ بەدىئىي ھالىتى ئۇنىڭ بەدىئىي تىلىنى يارىتىدۇ، يەنى ئۇ تەشكىل قىلغان رېتىم ئاساسىدا سۆزلەر ئۆزىنىڭ تۇسىنى يوقىتىپ مۇزىكىغا ئايلىنىدۇ. ئاددىي ئۇقۇملارنى يەنە قايتا ياساشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۇقۇم قانچە ئاددىي، ھەتتا ئېتىبارسىز قارىلىپ كەلگەن ھالەتتىمۇ مىسرادا تېگىشلىك جايىنى تاپسىلا، كىشىلەرنى: نېمىشقا مېنىڭ خىيالىمغا كەلمىگەندۇ، دېگۈزۈۋېتىدۇ. سۆز ھېسسىياتتىن ئېقىپ چىقىدۇ. ئۇ قانچە تەبىئىي بولسا، شۇنچە يارقىن بولىدۇ. خەلق تىلىنى بىر خىل يۇكسەكلىكتە تۇرۇپ ئىشلىتىشنى بىلىش كېرەك.

تىل ئۆزىنى سۆيگەنگە سۆيدۈرىدۇ. روھتىكى مەردلىك، تىلدىكى مەردلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىدۇ. ئەسەر تىلىدىن مەست بولغان ئادەم خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە ئۆزىنى ئوڭشىيالمايدۇ، چۈنكى بىر دەستە گۈل كىشىلەرگە باھارنى ئەسلەتسە، بىر پارچە شېئىر ئالاھىدە تىل بىلەن كىشىگە بىر تەقدىرنى ئەسلىتىدۇ.

تىل ـ نوتا، ئۇ ھەر خىل ئاھاڭ بەلگىسى ۋە قۇرۇلما ئارقىلىق مۇڭلۇق ئاھاڭ ھاسىل قىلالايدۇ، ئۇنىڭدا ئوبراز، سىلىشتۇرۇش، ئوخشتىش، سۈپەتلەش، سىمۋول بولغان بولىدۇ.

شائىر خەلقنىڭ بۈيۈكلۈكىنى، غورۇرىنى ئېتىنىڭ تىلدا ئىپادىلەيدىغان بىردىنبىر جاكارچى.

بىزدە كۆپ ھاللاردا تىلشۇناسلار بىلەن شائىرلار ئوتتۇرىسىدا تالاش ـ تارتىش يۈز بېرىپ تۇرىدۇ، بىرسى، گرامماتىكا قائىدىلىرىنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيدۇ، بىرسى، كۆڭلىدىكى گەپنى ھەغدادىغا يەتكۈزۈشنىڭ ئامالىنى ئويلايدۇ. بىزدە شېئىرىيەت تىلشۇناسلىقى توغرىسىدا ئاساسەن تەنقىدات ئېلىپ بېرىلمىدى. شېئىرىيەتكە نىسبەتەن مۇھىمى شائىرنىڭ گرامماتىكىسى، بۇ، دەرىجىدىن تاشقىرى گرامماتىكا، بۇ، ئۇيغۇنسىزلىق ئىچىدىكى ئۇيغۇنلۇق، ئۇنىڭ تەركىبىدە تىلنىڭ توغرىلىقى، دەللىكى، نەپىسلىكى، رەڭدارلىقى، ئاددىيلىقىمۇ بار. تىل شائىرنىڭ خاراكتېرى، قەلبى، دۇنيا قارىشىنى ئىپادىلىگەچكە، ئۇنىڭ لەتىپىسى، يومۇرلىرى، ھەتتا رەددىيىسىمۇ تىل بىلەن ئەكس ئېتىدۇ.

شائىر ئالدى بىلەن ئۆزىنى ئۇنتۇغان بولۇشى، ئالىيجاناب بولۇشى، ھەق ـ ناھەقتە چىڭ تۇرۇشى، خەلقنى ئۇستاز تۇتۇشى، يىلتىزىنى ئىزدىشى، كىلەچەكنى پەرەز قىلىشى كېرەك، بۇ ئەلۋەتتە تىلدا كۆرۈلىدۇ.

ھەقىقىي گۈزەل چىققان نەپىس شېئىرنىڭ ئاپتورى بولمايدۇ، ئۇ، خەلقە ئۆتۈپ كېتىدۇ.

1997 ـ يىل 11 ـ يانۋار، ئۇرۇمچى

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى (M1)